

૩
૨૫૩૯

શ્રીશંકેશ્વરપાર્શ્વનાથપ્રસાદઃ પુનાતુ

શ્રી લલિતસૂરીશ્વર જૈન ગ્રન્થમાળા. પુષ્પ ૫

શ્રી જૈનવિદ્યાર્થી ગ્રન્થમાળાઃ બીજી શ્રેણીઃ પુસ્તિકા ૬

મંત્રીશ્વર કલ્પક

લે. પૂ. મુનિરાજશ્રી કનકવિજયજી મહારાજ

શેઠ કાદ્યાભાઈ મંછારામ(નંદરબાર)ના મુપુત્રે
તરફની આર્થિક સહાયથી

પ્રકાશક : શ્રી લલિતસૂરીશ્વર જૈન ગ્રન્થમાળા.

પ્રાપ્તિસ્થાન : શા ઉમેદચંદ રાયચંદ

જૈન દેરાસર પાસે. મુ. ગારીયાધાર વા. દામનગર
કાડીયાવાડ (B. S. Ry.)

[વિ. સં. ૨૦૦૩] કિમત ૦-૪-૦ [વી. સં. ૨૪૭૩

આનંદ પ્રેસ—ભાવનગર.

મંત્રીશ્વર કુંદપ ક

લે. પૂ. મુનિરાજશ્રી કનકવિજયજી મહારાજ

મુગ્ધ સામ્રાજ્ય પર નંદવંશની સત્તાને સ્થિર
કરનાર જૈન મંત્રીશ્વરની યશસ્વી કારકીર્દાની
રજુખાત કરતી એક ઐતિહાસિક કથા.

મુગ્ધદેશના પાટનગર પાટલીપુત્રના રાજમહેલો પર
નંદની રાજસત્તાના વિજયી ધ્વજો ફરકી રહ્યા હતા. તે
કાલ તે સમયની આ હકીકત છે.

મગધનું સામ્રાજ્ય ચોમેર વિસ્તાર પામેલું સમૃદ્ધ
રાજતંત્ર હતું. પરમાર્હત મહારાજ ઉદાયીના મૃત્યુ પછી,
મગધની રાજગાદી પર નંદ આવ્યો હતો. દૈવી સહાયથી
નંદ પાટલીપુત્ર મગધનો રાષ્ટ્રનાયક અને ભાગ્યવિધાતા
બન્યો હતો. પૂર્વકૃત પુણ્યોદયની એ પણ એક અજબ
અને અઘડખ્ય ખતિ છે. જાત, જાત, કુળ કે સંસ્કારિતાના

વારસા વિનાનો ગઇકાલનો નાપિતપિતા અને વેશ્યામાતા નો પુત્ર નંદ, આજે મગધનો સર્વસત્તાધીશ બની પાટલીપુત્રના રાજસિંહાસનનો અધિષ્ઠાતા બન્યો હતો.

પરિવર્તનશીલ સંસારમાં આ બધી વિચિત્રતાઓ સંકળાઈને રહી છે. વિચિત્રતા, વિષમતા અને ખાડા-ટેકરાની રીઠી રમત સમસ્ત સંસારમાં એક સરખી રીતે ચાલી રહી છે.

નિર્વારસ ઉદાયીના મૃત્યુ પછીના બીજા દિવસના મધ્યાહને જ્યારે નગરવાસી લોકોએ સાંભળ્યું કે-‘આપણા શહેરની ક્રાંતિ વેશ્યાનો દીકરો રાજસિંહાસન પર આરૂઢ થયો છે’ ત્યારે ભલભલા ડાહ્યા ગણાતાઓની ખુદ્દિ બૂકી થઈ ગઈ. સહુકોઈ આ વાતને માનવાને માટે ઘડિભર ના પાડી દેતા.

પણ નંદ હતો ભાગ્યશાળી, એનું પુણ્ય, થોડા જ કલાકોમાં ફળવાનું છે એવી એને ંહેલી સહવારે જ ખબર પડી ગઈ હતી. જે રાત્રીએ મહારાજા ઉદાયીનું મૃત્યુ થયું તે રાત્રીના છેલ્લા પ્રહરના સમયે નંદે એક અમત્કારિક સ્વપ્ન જોયું હતું. એણે એ સ્વપ્નમાં સમગ્ર પાટલીપુત્રને પેતાના આંતરડાથી વીંટાયેલું દેખ્યું હતું. સ્વપ્નના ક્રાંતિદેશો અકળ હોય છે, એમ એ જાણતો હતો. ક્રાંતિ ઘડીપણે પોતાનું ભાગ્ય ઉઘડી જશે એમ એને ઘણી વાર લાગ્યા કરતું. એ તરત જાગ્યો. સફાળો ઉઠી, ંહેલી સવારે નગર બહારની વાડીમાં જઈ એ કૂસો ચૂંટી લાવ્યો.

અને સીધો નગરના રાજપુરોહિત ઉપાધ્યાયની પાસે
એ ગયો.

ખડો ફાટવાની હળુ તૈયારી હતી. ઉપાધ્યાયના
મકાનની ખડાર ખડખડાટ થયો. ‘કેણુ છે એ ?’
અધીરતાથી ઉપાધ્યાયે પૂછ્યું, ને ઉપાધ્યાયે બારણું
ઉઘાડ્યું કે તરત જ નંદ, તેઓના ચરણોમાં ઝૂકી
પડ્યો. કૂલગૂંથી માળાઓની લેટ ઉપાધ્યાયનાં આસન
પર તેણે મૂકી. ંડેલી સ્કવારે જોયેલું સ્વપ્ન એણે
વિસ્તારપૂર્વક ઉપાધ્યાયને કહી સાંભળાવ્યું. ક્ષત્રાદેશ
શાસનના સત્રથ પારંગત ઉપાધ્યાયે કાંક નિગૂઢ પાર-
દ્રષ્ટાની જેમ નંદને નખશીખ સુધી ઓળખી લીધો.
કાંઈ મહાન સત્તાધીશના ભગ્યમાં સર્જાયેલા લક્ષણો
એના અંગ પર એઓએ જોઈ લીધાં. ક્ષત્રુનારમાં આ
બધું બની ગયું.

ઉપાધ્યાયે મૌન તોડ્યું. ઉપાધ્યાયની વાણીદ્વારા
સ્વપ્નનો ક્ષત્રાદેશ સાંભળવાને નંદ એ વેળા અનિમિષ
નેત્રે સાવધાનપણે પોતાના કાનો ફફડાવી રહ્યો હતો.

ઉપાધ્યાયે કહ્યું : ‘મારું એક વચન સ્વીકારવું
પડશે નંદ !’ આનો જવાબ આપવાને નંદ કાંઈ
બોલે તે પહેલાં જ ફરી ઉપાધ્યાયે પોતાનું અધૂરું
વાક્ય પૂરું કર્યું ; ‘નંદ ! આજથી મારી પુત્રી
તને સોંપું છું. હું માનું છું કે પાટલીપુત્રનો રાજ્યા-
ધિષ્ઠાતા નંદ મારો જમાઇ બને એમાં મારું ગૌરવ છે.’

નંદ તરત જ પામી ગયો કે મારું સ્વપ્ન મને મહાન બનવાની આગાહી આપે છે. અને પંચ દિવ્યોના પ્રભાવે અપુત્ર ઉદાયીના મૃત્યુ પછીની બીજી રહવારે નંદ મગધના પાયતખત પર સર્વતંત્રસ્વતંત્ર સત્તાધીશ બન્યો. નંદોનું રાજ્ય મગધદેશની સત્તાનું વાહક ત્યારથી આ રીતે શરૂ થયું.

શ્રમણુભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના નિર્વાણબાદ, ૬૦ વર્ષના ગાળે મગધના માલીક તરીકે નંદરાજ્ય-નંદવંશ મગધના પાયતખત પાટલીપુત્ર પર પ્રસિદ્ધિને પામ્યો.

પણ મહારાજા નંદને હજી કેટલાંચે સામન્તો, ખંડીઆ રાજાઓ અને જૂના સત્તાધારી વર્ગો, પોતાના 'સર્વસત્તાધીશ' તરીકે સ્વીકારવાને સાફ સાફ શબ્દોમાં નકારતા. એ લોકોનો એ પડકાર હતો; 'ઋષિકાના પુત્ર અને હજામના વર્ણુશંકર સંતાનને મગધના પવિત્ર સિંહાસનને અભડાવતો અમે કદિ નહિ જોઈ શકીએ'—આવા ઉદ્દામવૃત્તિના લોકોના બળવાને દાબી દેવાનું બગીરથ કાર્ય, મહારાજા નંદને માથે શરૂઆતના જ કાળમાં આમ અચાનક આવી પડ્યું.

નંદના ભાગ્યે-નંદની અચિન્ત્ય પુણ્યાઈએ, નંદને માટે બધી જ અનુકૂળતાઓ ઘડી રાખેલી હતી. 'રક્ષન્તિ પુષ્પાન્નિ પુરાકૃતાન્નિ'—એ શાસ્ત્રવચન સંસારના પારદ્રષ્ટા અનુભવીઓનું નવનીત છે. એ કદિ અફળ હોતું નથી. અગાધ સાગરમાં તોફાની વાયુની ધૂમરીઓ લેતા ભયંકર

કાળે કે પુંકાડા મારતાં જંગલી જનાવરોથી લીધણુ ગાઢા જંગલોમાં કેવળ પૂર્વપુણ્ય જ રક્ષણ આપે છે.

નંદનું આત્મીય જન કોઈ ન હતું. પણ પૂર્વકાળનું કોઈ જખ્ખર પુણ્ય તેની સહાયે હતું. જેના ઉદયને ભોગવવાનો આ એને માટે સુઅવસર હતો. રાજસિંહાસન પર આરૂઢ થયેલા નંદરાજને માલીક તરીકે, ઈન્કારનાશએને નંદે પોતાનો ચમત્કાર બતાવી દીધો. દેવતાઈ સહાયથી રાજસભાના દ્વારસ્થાનના ચોપદારોની મૂર્તિઓએ મહારાજ નંદના આદેશને પામી, નંદનો વિરોધ કરનારાઓને સખ્ત હાથે શિક્ષા કરી. તે વેળા નંદની ધાક પાટલીપુત્રની ચોમેર સહુ કોઈનાં હૃદયમાં બેસી ગઈ. માનવોની પુણ્ય કમાણી, દેવલોકના દેવોને પણ સહાયે બોલાવી લાવે છે.

ત્યારથી નંદની રહામે એક પણ શખ્ઠ ઉચ્ચારવાને કે મગધના સર્વસત્તાધીશનું અપમાન કરવાને કોઈ સામર્થ્ય ધરાવતું ન હતું. જલજલા પ્રતિસ્પર્ધી રાજાઓ પણ નંદની સત્તા આગળ નમી પડવામાં જ પોતાનું હિત રહમજી અવસર જાળવી લેતા.

પુણ્યની આ એક કળા કોઈ શિલ્પકારની જેમ ગૂઢ અને અણુઉકેલ ઘડતર ઘડી રહી છે. વિદ્રક્તા, હુંશિયારી કે જાતનાં અર્વ કરતાં પુણ્યવાનોની પુણ્યાઈ કોઈ જુદી જ ભાત પાડી જાય છે.

ઓ માનવો ! સુકૃતની પ્રવૃત્તિને ભૂલ્યા તો આ પુણ્યાઈ, તમારા ભાગ્યમાં નથી એ રખે ભૂલતા !

૨

પુરોહિત કપિલ, પાટલીપુત્ર શહેરની ખડાર પોતાના પરિવારની સાથે રહેતો હતો. શહેરના પ્રવૃત્તિરત વાતાવરણથી ઉદાસીન કપિલને આ એકાન્ત સ્થાનમાં ગમી ગયું હતું. શાંત, પ્રકૃતિરમ્ય અને ગ્રામ્ય ગણાતાં પુરોહિતના આવાસમાં અવાર-નવાર શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના જૈન શ્રમણો પશુ વસતિ માંગીને સ્થિરતા કરતા. ભદ્રિક પ્રકૃતિનો પુરોહિત પણ આવા મહાન પુરુષોની સેવાભક્તિ કરી પોતાનો આતિથ્યધર્મ સારી રીતે બજાવતો.

એક વેળા આચાર્યમહારાજશ્રી ધર્મઘોષસૂરિ, પોતાના શિષ્યપરિવારની સાથે પુરોહિતના મકાનમાં રાત્રિવાસો રહ્યા. પુરોહિતે તેઓની સેવા-સુશ્રૂષા કરી જાતને કૃતકૃત્ય કરી. તે દિવસે આચાર્ય મહારાજની પાસે શ્રદ્ધાપૂર્વક એણે ધર્મનાં રહસ્યો જાણ્યાં. ધર્મના સત્ય તત્ત્વોની એને ત્યારથી ઓળખ થઈ. પ્રાદ્યણુત્વ અને શ્રમણુત્વ એક જ સુવર્ણમુદ્રાની બે બાજુ છે એમ એને તે વેળાએ સ્હમજાયું.

એણે જાણ્યું કે, 'ક્રોધ, માન, માયા કે લોભનાં બંધનો, -રાગ કે દ્વેષ, મદ મત્સર, અહંભાવ અને મમતાનાં તિમિર પટળો; જ્યાં સુધી આત્માના સ્વરૂપને આવરી રહ્યાં છે-ગૂંગળાવી રહ્યાં છે ત્યાં સુધી આત્મતેજ-પ્રદ્યત્વ એ પ્રગટી શકતું નથી.' પુરોહિતને આ પ્રકારનો સમ્યગ્ જ્ઞાન, આચાર્ય મહારાજના સદુપદેશથી ત્યારે જ પ્રાપ્ત થયો.

સ્નાન-શૌચાદિનાં દૈનિક આગ્રહી પુરોહિતનું માનસ અત્યારે દરેક પ્રકારના પૂર્વગ્રહથી મુક્ત બન્યું હતું. હવે એ માનતો થયો કે, ‘અહિંસા’ સંયમ, અને તપની નિર્મળ ત્રિવેણીનું સ્નાન એ જ સાચું શૌચ છે. જ્યારે એ વિના શૌચનો આ બાહ્ય આડંબર કે કદાગ્રહ કેવળ આત્મવંચના જ બની જાય છે.’ આ બધી ધર્મ્ય વિચારણા પુરોહિતનાં અંતરમાં ત્યારથી સ્પુરતી થઈ.

એ સાચો બ્રાહ્મણ બન્યો, અને તે દિવસથી એ કપિલ, શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના ધર્મમાર્ગનો પરમ સુશ્રાવક બન્યો. પોતાનું જીવન ધન્ય બન્યું એમ તેણે તે ધન્ય ઘડી પળે વાસ્તવિક રીતે અનુભવ્યું.

આચાર્ય મહારાજ ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા.

કપિલના ઘર તેની સાત-સાત પેઢી અજવાળ-નારો એકનો એક પુત્ર જન્મ્યા પછી કેટલાયે દિવસોથી રોમપીડિત રહેતો. પુત્રનું દુઃખ કપિલથી જોયું જતું ન હતું. શારીરિક વ્યાધિની રહેજ પણ અસર વિનાનો એ બાળક દિન-પરદિન વધુ ને વધુ પીડાતો જતો. ઔષધોપચારની ગણના ન હતી, છતાં બાળકનું શરીર દુઃખથી નિરંતર રીખાતું જ રહેતું. પુરોહિત આનું નિદાન ન શોધી શક્યો. કપિલને પોતાનાં બહાલસોયા પુત્રનાં દુઃખની આ પીડા વધુ સંતાપતી, છતાં શ્રદ્ધાળુ અને ધર્માત્મા કપિલનાં હૃદયમાં વિવેકનો દીપક જાગૃત હતો. પોતાના અને બાળકનાં અશુભોદયને રહમજી એ આ

સ્થિતિને સમભાવપૂર્વક સહી લેતો. તેનાં ધાર્મિક જીવનની આ પવિત્ર અસર એ નાના બાળકનાં માનસ પર કેઈ જળખર પ્રભાવ પાડી જતી. જેથી આટ-આટલી તીવ્ર વેદના છતાં, અકથ્ય પીડા છતાં વયથી નહાતું પણ સંસ્કારોથી પ્રોઢ તે બાળક, ઝોય-વોય જેવી ખૂમાખૂમ નહોતું કરતું પણ ધીરું બની પીડાને સહી લેતું.

જતે દિવસે કપિલને ખબર પડી કે એના પુત્રને કેાઈ વ્યંતરાદિ તુરછ દેવી-દેવતાનો કે ભૂત-પ્રેતાદિનો વળગાડ છે. ભૂત-પ્રેત કે વ્યંતરાદિ ક્ષુદ્ર દેવી-દેવો અવસરે કેાઈ પણ નિમિત્તને પામીને માનવજાતને હેરાનગતિમાં મૂકી દે છે. સામાના તીવ્ર અશુભોદયના કારણે આવા દેવો, ભલા-ભલાને પણ પજવી જાય છે એ હકીકત નિઃશંક સાચી છે.

પાપો કરતી વેળાયે કરનાર આત્માઓ હસી-હસીને મોજ કરતા કરે છે. એમને એ ખબર નથી હોતી કે લોગ-વવાના અવસરે એ કર્મો-પાપો, ઘણી વિચિત્ર રીતે ઉદયમાં આવીને લોગવાઈ જાય છે કે તે વેળા રહમજી શાંણા ગણાતાઓની મતિ પણ મૂંઝાઈ જાય છે. તે સમય એવો હોય છે કે, ચેતવાને કે પશ્ચાત્તાપને માટે ઘણું મોડું થઈ ગયું હોય છે.

ફરી એકાદ અવસરે જૈન શ્રમણ નિર્ઝન્યો, કપિલના મકાનમાં વસતિ યાચીને સ્થિરતા કરી રહ્યા હતા. કપિલને જૈન શ્રમણોના ત્યાગ, તપ અને નિર્મળ શીલ ગુણ આદિ મહામૂલ્ય ગુણોની પ્રત્યે પૂર્ણ શ્રદ્ધાભાવ

હતો. જૈન સાધુઓનાં સંઘની જીવનની પવિત્રતા, પ્રાભાવિકતા કે તેજસ્વિતા જગતનાં અન્ય કોઈ સ્થાનમાં શોધી જડે તેમ નથી, એમ એને જૈન સાધુઓના દીર્ઘ-કાલના પરિચય બાદ દૃઢપણે સ્હમજાયું હતું.

પોતાના બાળકનો વળગાડ, આવા પારસમણિ સાધુઓના સ્પર્શથી ટળી જશે, એવી એને સંપૂર્ણ આસ્થા હતી. સમસ્ત સંસારના પદાર્થોમાં કે દૈવી બલોમાં જે સામર્થ્ય, તાકાત કે પરચો પાડવાની શક્તિ નથી તે આવા વંદનીય નિર્દોષ સાધુપુરુષોનાં ચરણોની રજમાત્રમાં પણ રહેલી છે. આમ એ શ્રદ્ધાળુ બ્રાહ્મણની સાદી સમજણ હતી. આ સિવાય અન્ય કોઈ ચમત્કારમાં એ માનતો ન હતો.

એકાદ અવસરે પ્રસંગ પામી વેદનાથી પીડાતા તે બાળકને ઉપાડી, તેણે સાધુઓનાં આસનની નજીકમાં મૂક્યો. પાસે સાધુઓના આહારપાણી વાપરવાના પાત્રા હતા. પાત્રામાં સ્વચ્છ જળ પડ્યું હતું. બાળકનો હાથ લાગતાં પાત્રું વાંકું વળ્યું અને પાત્રામાં રહેલું જળ તેના શરીર પર ઢોળાઈ ગયું. જૈન શ્રમણોના પાત્રામાં રહેલાં પ્રાસુક જળના સ્પર્શથી કપિલના તે બાળકનાં શરીરમાં રહેલી વ્યંતરી તરત જ ત્યાંથી તે વેળાએ બાગી છૂટી. તે દિવસથી તે બાળકનું શરીર વ્યંતરીની પીડાથી મુક્ત બન્યું. પુરોહિતના ઘરમાં આ બનાવ કોઈ અણચિન્ત્યો બની ગયો.

જૈન શ્રમણોની નિર્મળ ત્યાગવૃત્તિ અને ઉજ્જવળ

ધર્મશીલતાનો પ્રભાવ આ રીતે કપિલ બ્રાહ્મણનાં ભક્તિવાસિત ભદ્રિક હૃદયમાં કઈગુણો વધી ગયો. કપિલના કુટુંબમાં આ હકીકત ત્યારથી ચિરસ્મરણીય બની ગઈ. એનાં બાળકનાં ઉદ્વડતાં ભાવિ માટે ત્યારથી કપિલને ખૂબ જ આશા-અભિલાષા પ્રગટી.

કલ્પ્ય અને પવિત્ર જળથી પીડામુક્ત થયેલા કપિલનો આ બાળક ત્યારથી કલ્પ્યક-કલ્પક નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. બાળક કલ્પકની ભાગ્યરેખા હવે પલટાવા લાગી. ધીરે ધીરે એ સ્હમજણો થયો, અને યોગ્ય વયે વિદ્યા, વિજ્ઞાન તેમજ વિદ્વત્તામાં એણે કુશળતા પ્રાપ્ત કરી. તે પોતાના પિતા કપિલના માનનીય સ્થાને આવ્યો. સારાચે પાટલીપુત્ર શહેરમાં કલ્પકની પ્રતિષ્ઠા સારી જેવી વ્યાપક બનતી ગઈ. કલ્પકની નમ્રતા, ધર્મશ્રદ્ધા અને સંતોષવૃત્તિ એને એકાન્ત જીવન તરફ દોરી જતી, જ્યારે લોકપ્રતિષ્ઠા, વિદ્વત્તા અને કુશલતા કલ્પકને બલાત્ નંદનાં રાજ્યમાં ઊંચા અધિકારો પ્રત્યે ખેંચી જતી.

કેટલાયે વર્ષો સુધી કલ્પકના જીવનમાં આ પ્રકારનાં બન્ને વિજ્ઞતીય ધર્ષણો ચાલુ જ રહ્યા.

૩

સુશ્રાવક કલ્પકના આંગણે, કુલીન ઘરની કળા, લાવણ્ય અને રૂપથી રતિ જેવી કન્યાઓના તેના વડિલો તરફથી પાણિગ્રહણ માટે કહેણો આવતા. પણ અલ્પપરિગ્રહી અને સદ્ધાચારી કલ્પકનું મન, સંસારની જાંનળમાં પડવાને તૈયાર

ન હતું. બ્રહ્મચારી વિદ્યાર્થીઓથી વીંટાયેલો યુવાન કલ્પક, તેજસ્વી સૂર્યની જેમ પાટલીપુત્ર શહેરમાં હમેશાં લટાર મારતો. એની પવિત્રતાથી લોકો એને દેવની જેમ પૂજતા. નગરના લોકમાનસમાં એતું સ્થાન 'ખૂબ ગૌરવવાળું' બન્યું હતું. નંદના રાજકુલમાં એનો મોલો, મર્યાદા ધીરે ધીરે વધતા ચાલ્યા. પણ ધર્માત્મા કલ્પક, આ બધાથી તદ્દન દૂર-સુદૂર રહેતો. એને આ બધા માન-સન્માનની ભૂતાવળો અવાર-નવાર કંટાળો આપતી. પહેલેથી જ જૈન સાધુઓની પવિત્ર સાધુતાના વાતાવરણમાં ઉછરેલા કલ્પકને આ બધું ઉપાધિમય લાસતું.

પણ કલ્પકના જીવનમાં એવો એક અણચિન્ત્યો બનાવ કે.ઈ અબાણી રીતે ભવિતવ્યતાના બળે બની ગયો, કે જેના યોગે સંસારથી અલિપ્ત, નિરાળાં અને એકાન્ત જીવનની મોજ માણવાના કલ્પકના મનોરથો તે દિવસથી સાવ ભાંગીને ભૂકા થઈ ગયા. સંગેમરમરના એકાદ પાષાણના સ્વચ્છ ટુકડા પર કલાને જીવંત કરી જવાની જેમ કોઈ શિલ્પીની કેટકેટલી અભિલાષાઓ જીવનની કોઈક અસાવધ ઘડિપળે ટાંકણાની અણીથી તૂટી પડતા ટુકડાની સાથે શતધા થઈ બચ તેમ કલ્પક માટે પણ બન્યું.

અને ત્યારથી કલ્પક સંસારી બન્યો. એક બ્રાહ્મણ કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરવાની આપત્તિમાં એ મૂકાયો. એકાન્ત જીવનની એની કલ્પનાઓ સ્વપ્નવત્ બની ગઈ. કલ્પકને જ્યારે એ યાદ આવતું ત્યારે પોતાના જીવનવહેણની આ

બહલાતી જતી-પલટાતી જતી દિશા માટે ઘડીભર એનું હૃદય પણ સંક્ષોભના આઘાત-પ્રત્યાઘાતો અનુભવતું.

એના સંસારપ્રવેશનાં જીવનની પૂર્વઘટના આમ બની ગઈ.

એની પાડોશમાં એક પ્રાહ્મણનું ઘર હતું. એ પ્રાહ્મણને એકની એક રૂપવતી દીકરી જ્યાં યૌવનના ઊંઘરે પગ મૂકવાની સ્થિતિમાં આવી તે અવસરે તે જળોદરના રોગથી પીડિત બની. મોટા પેટવાળી તે પ્રાહ્મણ કન્યા આલી શકવાને માટે કે ધરતી પર પગ મૂકવાને માટે તદ્દન લાચાર હતી. કન્યાનો પિતા ઢીકરીના આ દુઃખથી દુઃખિત બન્યો. દિન-પરદિન કન્યાનું વય વધતું ચાલ્યું. શહેરમાં પ્રાહ્મણની આ રોગ-પીડિત કન્યાનો હાથ ગ્રહણ કરવાને કોઈ ઇચ્છતું ન હતું. તેના બાપની ચિન્તા આ રીતે વધતી ચાલી.

કુલ્પકની ભદ્રિકતાનો લાભ લેવાની મુત્સદ્દિતા, કન્યાના પિતાના હૃદયમાં એક વેળાએ ઘોરાવા લાગી. મુત્સદ્દી માનવો ભલભલા ચતુર માણસોની હુશિયારીને કોકવેળા છળી જાય છે. મુત્સદ્દીતાનાં ક્ષણે ક્ષણે પલટાતાં માયાવી રંગો સહૃદય માનવોની સરળ ચક્ષુદ્ધારા નથી આવી શકતા.

એક દિવસે કુલ્પક જ્યારે તે રસ્તેથી પસાર થતો હતો ત્યારે તે પ્રાહ્મણે, પોતાની કન્યાને બાળુના એક ઊંડા ખોદી રાખેલા ખાડામાં ધકેલી દીધી અને એકદમ મોટો સ્વરે, મૂંઝવણમાં મૂકાયેલા હૈયે ગભરાઈને એણે ખૂમાખૂમ કરી કહ્યું: ‘અરે ! મારી દીકરી ખાડામાં પડી ગઈ છે. કોઈ આવી એને કઢો, જે કાઢશે તેને હું મારી કન્યા આપીશ.’

દયાળુ કલ્પકના હૃદયમાં અનુકંપાના ભાવો સહાર ભર્યા હતા. એનું કરુણાર્દ્ર અન્તર આ પ્રસંગની ગંભીરતાથી તરત જ લાગણીવશ ખની ગયું. બ્રાહ્મણ કન્યાના પિતાનાં શબ્દો કે તેની આનુબાનુનાં લેદી વાતાવરણને પામવાની કે તેની ઊંડે ઉતરવાની એને અત્યારે જરૂર ન જણાઈ. એણે તરત જ ખાડાની અંદર પડતું મૂક્યું. તે રોગપીડિત કન્યાને ખંડાર લાબ્યો.

કન્યાનાં પિતાએ કલ્પકને કહ્યું, ‘આ કન્યાને સ્વીકારો ! મારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ હું ન કરી શકું. ભૂદેવો હમેશા પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં દૃઢ અને આગ્રહી હોય છે.’ કલ્પક આ ન સહમતી શક્યો. એ મૌન હતો. સહુદયતાથી એણે જવાબ આપ્યો ‘કેવળ દયાભાવ, અને કરુણાપ્રેરિત લાગણીથી મેં આ કામ કર્યું છે. આના બદલામાં મારે કંઈ જોઈતું નથી’ પણ પેલા બ્રાહ્મણને આ બધું સાંભળવાની જરૂર ન હતી. કલ્પકની ભદ્રિકતાએ અત્યારે તેને પોતાને કિંકર્તવ્યમૂઢ સ્થિતિમાં મૂક્યો. કલ્પક ના પાડી શકે તેમ ન હતું. બ્રાહ્મણ પોતાની પ્રતિજ્ઞા તૂટે તો પ્રાણત્યાગ કરવાને આગ્રહી બન્યો.

જતે દિવસે તે બ્રાહ્મણ કન્યા રૂપવતીની સાથે કલ્પકના લગ્ન થઈ ગયા. કલ્પકે આયુર્વેદશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. રોગપીડિત પત્નીને પોતાના ઔષધોપચારથી તેણે ધીરે ધીરે સ્વસ્થ કરી. રૂપવતીનો મુળ વ્યાધિ કલ્પકના ઉપચારોથી સર્વાથા ટળી ગયો.

રૂપવતી સાથે કલ્પકનો ગૃહસંસાર આમ વધેના વર્ષો સુધી ધર્મિકતાના પવિત્ર વાતાવરણમાં પસાર થતો ગયો. વિદ્યતા, કુશલતા અને અપૂર્વ ધર્મશ્રદ્ધાથી લોકહૃદયના સિંહાસન પર કલ્પકનું સ્થાન વિશેષ સ્થિર થતું ગયું. પણ એને આ લોકપ્રતિષ્ઠા, માન કે ખ્યાતિ શલ્યની જેમ ખૂંચતી. એ એનાથી વધુ નમ્ર અને અસ્પૃશ્ય રહેવા ઇચ્છતો.

વૃક્ષ જેમ જેમ ફલ, ફૂલ, શાખા-પ્રશાખાઓની સંપત્તિથી સમૃદ્ધ અને છે તેમ તેની આબ્જાળુ અર્થી-જનોના ટોળા તેને ગૂંગળાવી નાંખે છે. નમ્ર, ઉદાત્ત અને સ્થિતિપ્રસન્ન વૃક્ષની એ જ મહત્તા છે કે તેને સહુ કોઈ શોધતા આવે છે અને આવનારનાં માનાપ-માનને વૃક્ષ એક સરખી રીતે ગળી જઈ સમચિત્તે તે પોતાની છાયામાં સમાવી દે છે. છતાં એ હોય છે એકલ, અડોળ અને એકાન્તજીવી.

કલ્પકની બુદ્ધિમત્તાના ગુણગાનો રાજા નંદની રાજ-સભામાં થવા લાગ્યા. મહારાજા કલ્પકની કુશલતા તેમજ સદાચારિતા માટે ખૂબ જ આદરભાવ જાગૃત થયો. ‘કલ્પક જેવો બુદ્ધિશાળી બ્રાહ્મણ પોતાની રાજવ્યવસ્થાનું સુકાન હાથમાં લઈ અમાત્યપદ સ્વીકારે તો કેવું સારું?’ આવી આવી વિચારણાઓ મહારાજા નન્દને ઘણી ઘણી વેળા ઉઠતી, પણ કલ્પકની નિઃસ્પૃહ, નિડર તેમજ અછકડ પ્રકૃતિ માટે એણે ઘણું સાંભળ્યું હતું.

એક અવસરે કલ્પકને રાજદરબારમાં બોલાવી લાવવાનો રાજા નંદે આદેશ કર્યો. રાજાના આદેશને

માથે ચઢાવી તે રાજસભામાં આવ્યો. મગધના માલીકે કદપકને ખૂબ નરમાશથી જણાવ્યું: ‘ભદ્ર ! મગધના વિશાલ રાજતંત્રનો વહીવટ તમારા જેવા બુદ્ધિમાન ધર્માત્માની અપેક્ષા રાખે છે. મારો આગ્રહ છે કે, કદપક જેવા ધીર, ગંભીર, અને પ્રાણ પુણ્યવાનના હાથે જ મગધના રાજ-સિંહાસન પર નન્દ વંશનો વિજયધ્વજ ફરકતો રહે.’

મહારાજાના શબ્દોમાં નમ્રતા હતી. વાણીમાં મીઠાશ ભરી હતી. સત્તાના સ્થાન પર હોવા છતાં બાળકના જેટલી જ કૌમળતા નન્દે અત્યારે ભાષાદ્વારા વ્યક્ત કરી. કદપકનાં અન્તરમાં નન્દના શબ્દોએ વિજળીવેગે એક પળમાં અસર પાડી, પણ બીજી પળે એને પોતાનું પવિત્ર નિર્દોષ અને એકાન્તપ્રિય સાધુજીવન સ્હામે તરવરતું થયું.

એના હૈયામાં મૂંઝવણનો સાગર ફિલોળે ચઢતો એને જણાયો. ‘એની ધાર્મિકતા, પાપભીરુ પ્રકૃતિ અને બાલ્યકાળથી જૈન શ્રમણ નિર્ગ્રંથોની ઉપાસનાથી જન્મેલી નિષ્પાપ જીવન જીવવાની અભિલાષાઓ’-આ બધા પોતાના સંકલ્પો એક પછી એક એને દર્શન દેવા લાગ્યાં. ચિત્રપટની રૂપેરી આદર પર જેમ દર્યો બદલાતા રહે, તેમ બદલાતી જતી પોતાનાં જીવનની ગતિ માટે એને લાગી આવ્યું.

એ વધુ વાર મોન ન રહી શક્યો. નન્દ જેવો મગધનો સમ્રાટ આતુર હૃદયે કદપકના પડતા બોલને સાંભળવા ઉત્સુક હતો. વાતાવરણમાં નીરવ શાન્તિ હતી.

આજૂખાજૂ સર્વ ક્રોધ કુલ્પકના ગંભીર ભાવોને મુખ પર તરવરતા જોઈ શકવાને પ્રયત્નો કરતા રહ્યા. પણ કુલ્પકનું અન્તર કેા અગાધ સાગરના ઊંડા જળમાં છૂપાયેલા અનૃથ લાંડારની જેમ તે વેળા ક્રોધથી ન કળાયું.

ધીરે રહી એણે મૌન તોડ્યું. ‘રાજન ! જીવનનિર્વાહથી અધિક કાંઈપણ મેળવવાની મને ઇચ્છા નથી. મિતપરિશ્રદ્ધ અને અલ્પારંભ એ બન્ને મારાં પ્રાણપ્રિય જીવનવ્રતો છે. એને ત્યજી હું આપની આજ્ઞાને સ્વીકારવાને નિરૂપાય છું.’ મોં પર પર્વતની દૃઢતા ને આકાશગામી પુરૂષાર્થ, આંખમાં અનન્ત સાગરનું ગાંભીર્ય, વીતરાગ દેવના ધર્મની આરાધના દ્વારા આત્મામાં પ્રગટેલ અખંડ પ્રસન્નતા-કુલ્પકનાં જીવનની આ સંપત્તિનાં દર્શન એના જવાબમાં ત્યાં બેઠેલો ચક્રોર અધિકારી વર્ગ વાંચી શક્યો.

મગધના સર્વસત્તાધીશનો આગ્રહ કુલ્પકના ધર્મવાસિત આત્માના અવાજે આમ નકારી દીધો. નંદની રાજસભા કંપી ઊઠી. કુલ્પકની દૃઢ, સત્ત્વશીલતા અને અખંડ ધર્મવૃત્તિ આ રીતે જીતી ગઈ. મહારાજા નંદ કુલ્પકની પવિત્ર ધાર્મિકતાની આગળ આમ નિરૂપાય બન્યો.

ત્યારથી નન્દ, કુલ્પકદ્વારા થયેલા પોતાના આ અપમાનના વેરની વસુલાત કરવાનો દાવ શોધવા લાગ્યો.

સાચે અપમાનનાં કે અવગણનાનાં ઝેરને પી જનારા માનવ-મહાદેવો હજારમાં એક જ હોય છે. લાખમાં કે કોડમાં એકાદ-બે જ મળી જાય છે. બાકી જ્યાં જુઓ ત્યાં માન અને અપમાનના જ હિસાબો

નેાંધાતા હોય છે અને તેનું જ વ્યાજ ચક્રવર્તિ અણુત-
રીએ વાળવાની માયાવી રમતોના દાવો ફેંકાતા હોય છે.

જે આ બધાથી બચી શકે તે જ કષાયોના જય-
પૂર્વક સમભાવને કેળવી જીવનને જીવી જાય છે, કલ્યાણનો
નિષ્કંટક અને પવિત્ર માર્ગ આ સિવાય અન્ય કોઈ નથી.

કલ્પક રાજસભા છોડી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.
ભારે હૃદયે મહારાજ નંદે આ બધું પી લીધું. પણ
કલ્પકના છિદ્રો તથા ગુન્હાઓને જોવાની વૃત્તિ નંદના
અપમાનિત હૃદયમાં ત્યારથી નવી જન્મી.

૪

કુર્માધીન સંસારમાં પરિવર્તનો થયા કરે છે. એ
પરિવર્તનો એટલા બધા ઝડપી તેમજ અકળ હોય છે કે
ભલ-ભલા મતિમાન આત્માઓ પણ કોક વેળા તેના કાર્ય-
કારણની ગૂંચને ઉકેલી શકતા નથી.

મહારાજ નંદના રાજ્ય ગુનેહગાર તરીકે કલ્પક
જેવા વિદ્વાનને મગધના રાજ્ય દરબારમાં ઊભા રહેવાનો આ
પ્રસંગ ખરે ન કલ્પી શકાય તેવો હતો.

કલ્પકના હાથે એક નિર્દોષ આત્માના વધનો ગુહનો
અચરાધગયો હતો. રાજ નંદે એ કોલાંડ રચ્યું હતું જેમાં
નિર્દોષ કલ્પક અચાનક સપડાઈ ગયો. આજે તેના તે
અપરાધની તપાસ, નંદની સમક્ષ થઈ રહી હતી.

રાજ્યસભાનું વાતાવરણ ગંભીર હતું. રાજ્યના
અધિકારી ગણાતા સત્તાધીશોનાં મુખ પર આ પ્રસંગે કાંઈક
અપ્રસન્નતાની રેખાઓ તરવરતી હતી. નિરાનંદ વદને
ધર્માત્મા કલ્પક આ બધું જોઈ રહ્યો હતો.

૨

‘કલ્પક ! બોલો, ગુનેહગાર તરીકે તમારે તમારા બચાવ માટે કાંઈ કહેવાનું રહે છે ?’ ટાંકણી પડે તો પણ અવાજ સંભળાય તેવા નીરવ વાતાવરણને ભેદી, સત્તાવાહી શબ્દોમાં મહારાજ નન્દે કલ્પકને કહી સંભળાવ્યું. શબ્દોમાં કડકાઈ હોવા છતાં નન્દનાં હૃદયમાં કલ્પક જેવા વિદ્વાનને માટે અત્યંત આદરભાવ હતો. કલ્પકનો ગુહનો પોતાની ખટપટથી ઊભો થયો હતો. આ હકીકત નન્દ સારી રીતે સ્હમજતો હતો.

‘રજબુ, જે નિર્દોષ હતો, પણ મારી દષ્ટિએ દોષિત માની તેને હેરાન કરવાનો અંભીર ગુહનો મારા હાથે થઈ ગયો છે. આ સિવાય અન્ય કાંઈ જ મારે કહેવાનું રહેતું નથી.’ બોલતાં બોલતાં કલ્પકે ગ્લાનિ અનુભવી. એનાં મુખ પર પશ્ચાત્તાપનો ડાંખ હતો. એક સાવ નિર્દોષ માનવીને કષાયને વશ પડી અજ્ઞાનતાથી જે પીડા ઉપજવી તે માટે એને પોતાને અકથ્ય દુઃખ થતું હતું. એ દુઃખના આઘાત-પ્રત્યાઘાતો એનાં ધીર હૃદયમાં વેદનાના તોફાનો ઉપજવી રહ્યાં હતાં.

નન્દની કચેરીમાં ફરી એકવાર શૂન્યતાની હવા ફરી વળી.

નન્દે ફરી કલ્પકને પૂછ્યું; ‘વાર ! ન્યાયાધીશ તરીકે હું જે શિક્ષા કરું તે ખમવાની તમારી તયારી છે ને ?’ પાશમાં ફસાયેલા અસહાય શિકારના જેવી કલ્પકની સ્થિતિ જોઈ નન્દનો આનન્દ આજે નિરવધિ બન્યો.

જવાબમાં કલ્પકના શબ્દો સ્પષ્ટ હતા: એને કહી દીધું ‘ગુહનેગાર તરીકે તે તૈયારી રાખીને જ હું

અહિં આભ્યો છું.’ કલ્પકના આ ખોલમાં તેનાં હૈયાની અપાર વેદના મૂર્તિમંત બનતી હતી. મગધના સામ્રાજ્યનો માલીક નન્દ, કલ્પકની પાસેથી આ જવાબ મેળવવાને ઇચ્છતો હતો. કલ્પકની નિઃસ્પૃહતા કે અકગતાને ઓગાળી દેવાની એની વર્ષોજૂની ભાવનાઓ આજે આ રીતે ફળતી એ પોતે જઈ શક્યો. એણે કલ્પકને કહી સાંભળાવ્યું ‘કલ્પક જેવા પુરુષરત્નને તેના ગુહનાની શિક્ષા એ જ કે, એણે આજથી નન્દના વિશાલ સામ્રાજ્યની મન્ત્રીધુરા ઉપાડી સંસારભરમાં નન્દવંશનો યશસ્વી ધ્વજ પોતાની સર્વ શક્તિથી વફાદારીપૂર્વક ફરકતો રાખવો.’

કલ્પક પોતાના ગુહનાની શિક્ષા મૂઠ ખની સાંભળી રહ્યો. તે દિવસથી મહારાજ નન્દના સર્વસત્તાધીશ મન્ત્રી તરીકે કલ્પકની વરણી બહાર થઈ. જૈન મન્ત્રીશ્વર કલ્પકના શિર પર નન્દવંશની સામ્રાજ્ય ધુરાના મેરૂભારની જવાબદારી ત્યારથી આ રીતે આવી પડી.

કલ્પકની કુશલતાથી મહારાજ નન્દનું સામ્રાજ્ય તે દિવસથી દિ ન પ્ર તિ દિ ન વધુ સમૃદ્ધ બનતું ગયું. નન્દની રાજસત્તાના ઇર્ષ્યાળુ રાજવીઓ, કલ્પની આ પુણ્યઘના તેનેદ્વેષી બનતા ગયા, પણ પોતાની ધાર્મિકતાના પવિત્ર સંસ્કારોથી રંગાયેલો મન્ત્રીપદનો એ અધિકાર કલ્પકને સતત જગૃત રાખતો હતો. મગધના સામ્રાજ્ય પર આથી મન્ત્રી તરીકે કલ્પક, પોતાનો સારો જેવો પ્રભાવ પાડી શક્યો હતો.

જેમ જેમ જૈન મન્ત્રીશ્વર કલ્પક, વધુ લોકપ્રિય બનતો ગયો તેમ તેમ તેના રાજ્યના જૂના અધિકારીઓનાં હૃદયો

કહુષિતતાનાં કાદવથી વધુ મલિન બનતા થયા. કલ્પકનું અનિષ્ટ કરવાની વૃત્તિવાળા માનવો પાટલીપુત્રનાં રાજકારણમાં વારંવાર દેખા દેવા લાગ્યા.

જગતના-સંસારના માનવોની એ જ મહોટી નિર્બલતા છે કે, કેઈના-સમાનધર્મિના પણ નિર્દોષ ઉત્કર્ષને સહી શકવાની તાકાત એનામાં હોતી નથી. એ જ અશક્તિના થોગે જ્યાં જુઓ ત્યાં ઇર્ષ્યા, અસૂયા અને કિન્નાખોર વૃત્તિનાં પાપો ઘર કરી, સંસારના નન્દનવનને ભડકે બળતું વેરાન બનાવી દે છે. અસંતુષ્ટ હૃદયો બળે છે, નિર્બળોને બાળે છે, અને દેશ કે સમાજની શાન્તિને સળગાવનારી ચીનગારીઓ વેરી, કુસંપનો આતશ બળતો રાખે છે.

કલ્પકની શક્તિઓ, મગધના રાજકારણમાં જેમજેમ ફાલી, ફૂલી, પાંગરતી બનતી ગઈ, તેમ તેમ કલ્પકની એ પ્રભાવિક્તાથી નન્દના આડોશી-પાડોશી રાજવીઓ મગધની સત્તાને નમ્ર સેવકની જેમ નમતા થયા. પણ કલ્પકના મંત્રીપદની ઇર્ષ્યાથી એના જૂના વૈરીઓનાં હૃદયની આતશ આથી વધુ ધીબતી થઈ.

મહારાજા નન્દને મન, કલ્પક એ રાજ્યનું સર્વસ્વ હતો. કલ્પક જેવા ધીર, સ્થિર અને કુશલ મંત્રીશ્વરને પામી, નન્દનો આત્મા સુખનાં સ્વપ્નો સેવી નિરાંતે પોઢતો હતો. એ નચિન્ત હતો, કારણ કે, કલ્પક જેવા જૈન મંત્રીશ્વરના અદ્ભૂત વ્યક્તિત્વ માટે એને સદ્ભાવ હતો. કલ્પકની રાજ્ય-વ્યવસ્થા માટે નન્દને પૂરો વિશ્વાસ હતો. આ બધું હોવા છતાં કલ્પકના જૂના શત્રુઓ એનાં છિદ્રોની શોધમાં હતા.

નન્દનાં હૃદયમાં કલ્પક પ્રત્યેનો અવિશ્વાસ પેદા કરવામાં આમ એક વેળા તે ઢોઢો ફાવી ગયાં.

એ હતો સામાન્ય પ્રસંગ. કલ્પકને જે ખનાવની પાછળના આ વિકૃત વાતાવરણની સામાન્ય ગંધ પહોંચ ન હતી. તે ખનાવને એના જૂના રાજ્યમંત્રીએ કેળવવા જ રૂપે મહારાજા નન્દના રાજ્યકારણમાં વહેતો મૂક્યો.

એ ખનાવની ટુંક હકીકત આ મુજબની હતી.

‘કલ્પકને ઘેર એના મ્હોટા પુત્રના લગ્નનો પ્રસંગ હતો. આ પ્રસંગને ઉજવવાને સારૂ કલ્પકે પોતાને આંગણે છાજતી સઘળી તૈયારીઓ કરી હતી. મહારાજા નન્દને પોતાને ઘેર આમંત્રણ આપી, સારાં સારાં શસ્ત્રો તેને ભેટ ધરવાની તેની ઇચ્છા હતી. આ માટે નવાં નવાં શસ્ત્રો તેણે તૈયાર કરાવવા માંડ્યાં.

‘કલ્પકના ઘેર આ રીતે નવાં શસ્ત્રો વિપુલ પ્રમાણમાં તૈયાર થઈ રહ્યા છે’-એ હકીકત તેના છિદ્રાન્વેષી અધિકારી વર્ગના કાને અથડાવા લાગી, એટલે આ અસંતુષ્ટ માનવોએ પોતાની મલિન વૃત્તિનાં પાપોને ઉભા કરી, મહારાજા નન્દને લાંબેરવાનું કાર્ય આરંભી દીધું.

કલ્પકના આવવા પછી, જેનું મંત્રીપદ ચાલ્યું ગયું હતું તે જૂના મંત્રીએ એક અવસરે મહારાજા નન્દની આગળ ગણગણાટ શરૂ કર્યો. મહારાજા નન્દે સાવધ બનીને એને પૂછ્યું, જવાબમાં એ અપમાનિત માનવે જણાવ્યું.

“રાજન્ ! આપ અમારા શિરતાજ છો. અમારા

પર આપની કૃષ્ણાદષ્ટિ એ જેમ આપને ઉચિત આચાર છે તેમ સેવક તરીકે આપના હિતની ચિંતા રાખવી એ અમારી ફરજ છે, માટે જ આપને હું ચેતવું છું કે આ સુતસદી કલ્પકથી સાવચેત રહેજો !”

નન્દના હૈયામાં ધીસું ઝેર રેડવાની દુષ્ટતાથી તે આ બધું બોલી રહ્યો હતો. કાંઈક સંદિગ્ધ હૃદયના નન્દને વધુ ખડે-કાવવા તેણે ફરી ઝેર પીરસવા માંડયું: ‘પ્રભો ! આપની સમક્ષ જીવું બોલવાની અમારે કાંઈ જરૂર નથી. આપના જૂના સેવક તરીકે આપના હિતની રક્ષા એ જ અમારા પ્રત્યેક શ્વાસોશ્વાસની સાથે ધૂંટાયેલો પ્રાણ છે. આથી કલ્પકનાં કાળાં કામોની જાણ કરાવવી એ અમારી પહેલી ફરજ છે. એ ફરજ બજાવ્યાનો આજે અમને આનન્દ છે.”

નન્દના હૈયામાં, આ ખટપટી અમાત્યે કાળકૂટ ઝેર આમ સરળતાથી રેડી દીધું. મગધનો સત્તાધીશ કાચા કાનનો હતો. એણે આ બધી વાતોમાં રસ પડવા લાગ્યો. નન્દની માનસિક સ્થિતિ ડામાડોળ થવા લાગી. આ જૂના ખટપટી માણસોએ ફરી એક વાર અવસર મેળવી નન્દના સાન વિનાના હૃદયના શલ્યને વધુ સ્થિર કરવા કહ્યું.

‘મહારાજ ! પ્રપંચી કલ્પકના છળની ખાતરી કરવી હોય તો આપ તપાસ કરાવો કે, એના ઘરમાં શી ખટપટો ચાલી રહી છે ? આપના રાજતંત્રમાં બળવો જગોડવા માટે એણે છૂપી રીતે શસ્ત્રસામગ્રી તૈયાર કરાવવા માંડી છે. આપના રાજ્યના વફાદાર જૂના માણસો તરીકે અમારી ફરજ રહ્યે આ બધી હકીકત અમે જણાવી છે. જે યોગ્ય લાગે તે કરવાને આપ અધિકારી છો.’

નન્દ, આ બધું સાંભળી રહ્યો. માથા પર બાણે
અકાળે વિજળી પડતી હોય તે રીતે અકથ્ય વેદનાનાં
ગંભીર વતુંવો એનાં મુખ પર ફરી વળ્યાં. સાંભળતાં
સાંભળતાં એનાં હૃદયે કારી ઘાની વ્યથા અનુભવી.
મૂંઝવણોનો મહેરામણ એને ક્ષણવાર મૂંઝવી રહ્યો. ક્ષણ-
વાર એ વિચારમગ્ન બન્યો. ધીરે રહી એણે, પોતાના
રાજકર્મચારીઓને કપટ શબ્દોમાં આદેશ આપ્યો:
“ મગધના સર્વસત્તાધીશની સ્હામે બળવો અને તે
એના વિશ્વસનીય રાજ્યમંત્રી મુત્સદ્દો કલ્પકના પડયંત્ર-
દ્વારા, બાઓ ! મારા વક્ષાદાર સેવકો ! મંત્રીશ્વરના ઘેર
શસ્ત્રસામગ્રી તૈયાર થતી બેવાય તો તેના સમાચાર
મને તાબડતોબ આપો ! ”

મહારાજના શબ્દો આકાશમાં ધ્રુમરીઓ લેતા,
આસપાસ ફરી વળ્યા. મગધની સત્તાના પાયા હચમચી
ઊઠતા હોય તેટલી જ અધીરાઈ નન્દના આ
શબ્દોમાં પ્રગટ થતી જણાઈ. આદેશ નેમાથે ચઢાવી
પાટલીપુત્રના રાજ્યકર્મચારીઓ કલ્પકના આવાસ
બાણી વિદાય થયા.

કલ્પક મંત્રી હતો. છતાં સત્તાનો મદ એને હળુ
સુધી મૂંઝવી શક્યો ન હતો. ધીરતાની સાથે સત્તાને
પચાવી લેવાનું અખૂટ આત્મસામર્થ્ય એને વચું હતું.
એને ત્યાં મગધના સમગ્ર રાજ્યશાસનનો કારભાર ચાલતો
હતો. રાજ્યસત્તાનો છેલ્લામાં છેલ્લો ઠોર કલ્પકના હાથમાં
હતો. કલ્પક પૂર્ણ સાવધ હતો. શુભ કે અશુભ:પાપ કે પુણ્ય:

ઉદયોની કર્મેઘડી આંટીઘૂંટીઓથી એને કાંઇપણ નવીનતા ન હતી. સઘળી પરિસ્થિતિઓમાં સમભાવની મનોવૃત્તિ એ કેળવી શક્યો હતો. ‘ગઈ કાલનો સામાન્ય ગણાતો કલ્પક-હું’, આજે મહાન રાજ્યનો તંત્રવાહક છું’, આવતી કાલે હું કોણ હઈશ ? – એ ભાવિના ગર્ભમાં છે.’ – આ બધી ધર્મ્ય વિચારણા કલ્પકને હંમેશા જાગૃત રાખતી.

નન્દના અંગત અધિકારીઓએ મહામંત્રી કલ્પકના ઘરમાં પગ મૂક્યો. મહામંત્રી ઓરડાની અંદર પોતાના કામકાજમાં મસ્ત હતા. આવનાર અધિકારીઓ આજે સ્વતંત્ર હતા. ખુદ મગધના સર્વસત્તાધીશની સત્તાને સ્વતંત્ર રીતે અજમાવવાનો તેઓને આજનો આ અવસર મળ્યો હતો. તદ્દન બેપરવાઈથી તેઓ મંત્રીશ્વરના ઓરડાના ખુણે-ખોંચરે ફરી વળ્યા.

તાબુખીની વચ્ચે એમણે જોયું, – તો શસ્ત્રાસ્ત્રોના ઢગના ઢગ ત્યાં ગુપ્ત રીતે તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. ખુબ જ કડકાઈથી તે લોકો આ દૃશ્ય જોતાં રહ્યા. વાતાવરણમાં અવિશ્વાસની કુશંકાનું ભેદી મોજું ફરી વળ્યું. અત્યાર સુધી પોતાના જ ગણાતાં આ બધા માણસોના આવા સ્વતંત્ર વર્તનથી મંત્રીશ્વર કાંઈક વિચારમગ્ન બન્યા. બુદ્ધિ, તર્કશક્તિ અને કુનેહથી આનો તોડ કાઢવાને એમણે પોતાની બધી પરિસ્થિતિ માપી જોઈ, પણ આ વાતાવરણની હવા પોતે ન પામી શક્યા.

નન્દના એ વફાદાર સેવકો, થોડીવારમાં ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. એ ‘કાંઈક’ લઈને આવ્યા. તે રીતે ‘કાંઈક’ લઈને ગયા. એ ગયા ને એમના પગરવ સંભળાતાં બંધ પડ્યા.

ત્યાંમુઘી પણ સ્વચ્છ વૃત્તિના મહામંત્રી, માયાવી માણસોની આ રમતને ન ઝોળખી શક્યા.

કારણ કે નિર્મળ હૃદયના માનવો અવશ્ય નિશ્ચિન્ત હોય છે. જ્યારે પાપાત્માઓ ચોમેરથી શંકિત હોય છે.

૫

એ પણ અવસર ફરી આવ્યો.

નન્દના મહામંત્રીપદનું ગૌરવભયું માન મેળવનાર કલ્પક પર રાજ્યદ્રોહનો ભયંકર ગુહનો સાબીત થઈ ગયો. ન્યાય ની અદાલતે કેવળ ન્યાયનું નાટક ભજવી લીધું. અને કલ્પકને તેના ગુહના બદલ શિક્ષા ફરમાવી કે, ‘નન્દના દુશ્મનો સાથે ભળી, મગધની સત્તાનો સર્વનાશ કરવાનું છૂપું કાવત્રું રચવાના ગુહનેગાર કલ્પકને, તેના કુટુંબ પરિવાર સહિત અંધારા કારાવાસમાં જીવન-પર્યાંત ધકેલી દેવામાં આવે છે.’

સત્તાનો અમલ તરત જ શરૂ થયો. નિર્દોષ કલ્પક, તેના કુટુંબ પરિવારની સાથે પાટલીપુત્રની કેાઈક અંધારઘેરી ઉંડી કેાટડીમાં પોતાનું જીવન પુરું કરવાની સ્થિતિમાં મૂકાયો. પુણ્ય-પાપની લીલી-સુકીએ મંત્રીશ્વર કલ્પકના જીવનમાં આમ તખ્તાપરના નાટકની જેમ અનેક સીન-સીનેરીઓ ઉભી કરી દીધી. જૈનદર્શનના કર્મવાદના તત્ત્વજ્ઞાનનું અમીપાન કરનારા તેણે આ વિપત્તિ સમભાવે ઝાહી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

કર્મે ઘડી સંયોગ-વિયોગોની ઇષ્ટાનિષ્ટ પ્રસંગોની આ બધી વિચિત્ર લીલાઓમાં એ ઘડાઈ ગયો હતો. આથી આ અણધારી આપત્તિએ એના આત્માનો કાળૂ

લઈ લીધો ન હતો, પણ સ્વમાનભંગનો આ પ્રસંગ એનાં ડાહ્યા મગજને પણ ઘણી ઘણી વેળા અકળામણની વ્યથામાં મૂકી દેતો.

‘નિર્દોષ વ્યવહાર, સાધુવૃત્તિ અને નિઃસ્પૃહ જીવન આ બધું સત્તા પર રહી જાળવી રાખ્યું. તરવારની અણી પર જીવનને હોડમાં મૂક્યું, છતાં પણ પરિણામે આવું કારમું કલંકઃ’ આ બધા વિકલ્પોમાં ઘેરાતા તેણે કેટલાય દિવસો સુધી અન્ન-પાન પણ ત્યજી દીધા.

કલ્પકતું પોતાનું કુટુંબ પોતાના કહેવાતા શુદ્ધ-નાની શિક્ષાનું લોગ બની નરકની રૌરવ વેદનાઓને પોતાની આંખ આગળ લોગવી રહ્યું હતું. એની વ્યથા કલ્પક જેવા સ્વસ્થ, ધીર અને સત્ત્વશાલીને ખૂબ જ બેચેન બનાવી દેતી. પોતાનો કાલ્યોપુલ્કે સમસ્ત સંસાર, આમ અચાનક કોઈક બેચાર ખટપટી કાવત્રાખોરોની આસુરી લાલસાનો શિકાર બની રગદોળાઈ જાય એ વિચારની સાથે એ મહામાત્ર્ય પગથી માથા સુધી કંપી ઊઠતો.

એ અંધારી કોટડીની રૌદ્ર ચાતના લોગવતા મંત્રીશ્વરે, એક દિવસે કુટુંબને કહી દીધું: જુઓ! ‘આપણને આ રૌરવ નરકમાં નાખનાર કાવત્રાખોરોને શિક્ષા કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે, રાજા નન્દ, આપણને રીખાવી-રીખાવી વગર મોતે આમ મારી નાંખશે-આમ પશુ કરતાં વધુ કરુણ જીવન પૂરું કરી મરવા કરતાં એક એવો બુદ્ધિશાળી ધીર આપણામાંથી બચી જાય એવું કરવું આપણે માટે જરૂરી છે. જેથી આ કાવત્રાખોરોને

તેનાં પાપોની શિક્ષા આપવાને એ દરેક રીતે સમર્થ બને !’
બોલતાં બોલતાં કદપકના મુખ પર વિષાદ અને રોષની
ચિત્ર-વિચિત્ર રેખાઓ ફરી વળી.

પરિવારના આત્મીયજનો આ બધું સાંભળી રહ્યા.
પોતાનાં જીવનની ફાલી-કુલી નન્દન વાડી આમ અકાળે
કરમાઈ જશે એ હકીકતનો વિચાર પણ ત્યાં રહેલા
બધાનાં મનને વલોવી નાખવા માંડ્યો, પણ વેરની
વસુલાતની કદપનાએ બીજી જ પળે તે લોકોને સ્વસ્થ
બનાવ્યા.

વેદના મિશ્રિત વાણીને શબ્દદેહ આપતાં તેઓએ
મંત્રીશ્વરને કહી દીધું.

“પૂજ્ય ! અમે જીવીએ તો શું અને મરીએ તો શું ?
મરણ કરતાં અમારાં જીવનની હવે કાંઈ કિંમત રહી નથી. એક
ઘડા જેટલું જળ અને પાંચ શેર ચોખાની ઘેંસ લોજન માટે
મોકલી નન્દ આપણને રીખાવી-રીખાવી મારવા ઇચ્છે છે.
કાચા કાનનો રાજા નન્દ, ક્ષુદ્ર માનવીઓના માયાવી તાંડવોને
આ રીતે કેવળ સાક્ષી બની રહ્યો છે. જો આપ જીવતા
હશે તો એ માયી માનવોને યોગ્ય શિક્ષા કરી શકશે.
તો જ અત્યાર મુઘી આપના હાથે સોળે કળાએ ખીલેલી
આ મગધની સમૃદ્ધિ સુસ્થિર બનશે.”

“ મગધના સિંહાસને નન્દની પાંગળતી વંશવેલ
ફાલી-કુલી કરવાનું સામર્થ્ય આપ સિવાય અન્ય કોઈમાં
નથી. આમ થતાં નન્દ વંશની સમૃદ્ધિના ફલો આરોગ-
વાને આપણા વારસો શક્તિશાળી બને તો અમે

અમારા બલિહાનની કિમત પામ્યા એમ માની સંતોષ-
પૂર્વક મરી શકીશું. ”

પ્રસંગ ખૂબ જ કર્ણ હતો. અંધારી ફોટડીના ઊંડાણમાં
આપદ્મશસ્ત્ર માનવોનાં આ શબ્દોએ એ વેળાએ વાતાવરણને
ભરી દીધું. ગઈ કાલ સુધી મોટા ગગનચુંબી મહાલયોની
દેવદુર્લભ સમૃદ્ધિને લોગવનારો મંત્રીશ્વરનો આ સંસાર;
પોતાનાં જીવનની આશાને ત્યજી હવે નિશ્ચિન્ત બન્યો.
ધર્માત્મા કલ્પકે, પોતાના આ પરિવારને સંસારના
પદાર્થોની ક્ષણિકતા સ્હમજાવી સમાધિમાં સ્થિર રાખ્યા.
ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ પામી, આ લોકો અન્તે
સમાધિપૂર્વક મૃત્યુને ભેટ્યા. મહોત્સવની જેમ મૃત્યુને
ઉજવી ગયા.

આ બાળુ: કલ્પકના સત્તાબ્રષ્ટ થવા બાદ, મગધના
સામ્રાજ્યને લડકે બળતું જોવાને આતુર ન્હાના ન્હાના
રાજ્યો મગધની સત્તાને પડકારવાને તૈયાર થયા. મંત્રી-
શ્વર કલ્પકની ડહાપણભરી મુત્સદ્દિતાએ અત્યાર સુધી
આ બધાં બળવાખોરોને થંભાવી દીધા હતા. કલ્પકના
પુણ્યતેજથી કંપતા આ રાજ્યોએ હંમેશા મગધની સત્તાને
ચરણે આજોટવામાં જ પોતાનું સ્વમાન માન્યું હતું.
કલ્પકના કાંટાને ઉખેડીને ફેંકી દેવાની વૈરવૃત્તિ આ
સત્તાધીશોને વારંવાર અકળાવતી, પણ તેઓ લાચાર
બનીને બેસી રહેતા. કલ્પકની પુણ્ય શક્તિ આગળ એ
લોકો કોઈ રીતે ક્ષાવતા ન હતા.

પણ હવે કલ્પકથી શૂન્ય મગધની સત્તાને, નિર્જીવ

માનનાર આ ખંડીયા રાજ્યોએ, મગધના સત્તાધીશની સહામે ખુલ્લી રીતે બળવો ઊભો કર્યો. પાટલીપુત્રની રાજ્યવ્યવસ્થામાં કલ્પકની ગેરહાજરી દરમ્યાન તદ્દન અરાજકતા વ્યાપી ગઈ હતી. મગધનું બલ, ભંડાર, સૈન્ય કે જે કાંઈ હતું—તે કલ્પક મંત્રીશ્વરની કુનેહ, આવડત અને વ્યવસ્થાશક્તિ પર નિર્ભર હતું.

આજે મગધનાં પાટનગરનાં રાજતંત્રમાં સો મણુ તેલે અંધારૂં છવાઈ ગયું હતું. બળવાખોર સત્તાઓ માટે આ એક સુવર્ણ તક હતી. મગધ પરથી નંદવંશની સત્તાને ઉખેડી નાંખી, પોતાની સામુદાયિક સત્તા જમાવવાના કોડો આમ આજે આ લોકોને ફળતાં લાગ્યાં.

માનવસ્વભાવની આ નિર્બળતાએ, વૈરની વસુલાત લેવાનો તેનો માર્ગ હંમેશા મોકળો કરી આપ્યો છે. અપકારને ભૂલી ઉપકારને યાદ કરવાની સજ્જનતા વૈર-વૃત્તિથી ધીખતા આત્માઓના હૃદયમાંથી વિસરાઈ જાય છે. જીવનને જીવતાં શીખવાડી જીવનનાં અણૂપાં ઝેરને મારનાર અમી એ આ પ્રકારના સજ્જનતા છે. હુજનતાના ગાઢ અંધારમાં સજ્જનતાના પ્રકાશનું મૂલ્ય આંકી શકાય તેવું નથી.

પણ આ નાનકડા રાજ્યો કે જેઓ નિર્બલ રાજ્ય-પુણ્ય લોગવનાશ સત્તાના ભૂખ્યા રાજવીઓ હતા, તેઓ આ બધાં ધર્મનાં તરવજ્ઞાનનો વારસો ક્યાંથી પામી શકે? નન્દની નબળાઈનો લાભ લેવાને એમની વૃત્તિઓ તો અત્યારે ઉશ્કેરાઈ ચૂકી હતી. વૈરવૃત્તિનાં આતશે આ

આત્માઓને સંતૃપ્ત બનાવી દીધા હતા. એ લોકોએ હવે છેલ્લી લડાઈ લડી લેવાનો નિરધાર કર્યો. પોતાના સૈન્યો સાથે તેઓએ નગરને ઘેરી લીધું.

પણ તે પહેલાં રાજનીતિના નાટકો બજવી લેવા માટે દૂતદ્વારા મગધના સર્વસત્તાધીશ મહારાજા નંદને તેઓએ કહેણ મોકલ્યું. મહારાજાનંદની રાજસભામાં જઈ દૂતે પડકાર કર્યો.

સિંધ, સૌવીર ચૌલ, વત્સ અને સૌરાષ્ટ્રના રાજ્યોનું પ્રતિદિની મંડળ તમને કહેવડાવે છે કે, ‘હવે તમારી સત્તાનો સૂર્ય આથમી ગયો છે, ‘જેનું ભુજાબલ તેનું રાજ્યબલ’ એ અર્થ, રાજ્યનીતિના ચાણક્યોએ જગતને બતાવી આપ્યું છે. મગધના પાયતૃતનો અધિકાર એ કેવળ, વારસાથી ચાલી આવતો અમરપટ્ટો નથી. અમે હવે આવા આપ-બુદ્ધ શાસનને ચલાવી લેવાને કોઈ પણ રીતે તૈયાર નથી, મગધની સત્તા સાથે સમાન ઢરજી રહેવાને અમે તૈયાર છીએ. આ સિવાય સમાધાન કે સુલેહને અમે નકારીએ છીએ. આત્મી રહ્યામે મગધનરેશના યોગ્ય જવાબની રાહ જોવાને અમે થંભ્યા છીએ. બાકી યુદ્ધ, યુદ્ધ અને યુદ્ધ એ હવે અમારો માર્ગ છે.’

દૂતનાં વચનોમાંથી લડાઈનો અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો. નંદનું પ્રધાનમંડળ આ બધું સાંભળી રહ્યું. કલ્પકના સત્તાબ્રહ્મ થયા બાદ તાજેતરમાં આમ અચાનક ફાટી નીકળેલી આ આપત્તિથી નવો સેનાધિપ અશ્વઘોષ મૂંઝવણમાં મૂકાઈ ગયો. નવો મહામાત્ય વિશ્વશુભ્રત કાંઈક લાડી

વિચારણામાં ગરકાવ થયો.

રાજસભાની હવા તદ્દન શૂન્ય જેવી હતી. લડાઈ લડી લેવાનું શીયં કે પરાક્રમ કોઈ અધિકારીનાં સુખો પર તે વેળા ન જણાયું. મહારાજા નન્દ, આ બધું પામી ચૂક્યો. એણે સુતસહિતાભરી જળાનમાં દૂતને કહ્યું. ‘તમારો અને અમારો સંબંધ ખૂબ જ નિખાલસતાભરી મૈત્રીથી ચાલ્યો આવે છે, એને ટકાવી રાખવાને અમે આતુર છીએ. લડાઈ લડી લેવાની વૈરવૃત્તિને આમાં સ્થાન ન જ હોવું જોઈએ. અમારા મહા-માત્ય કલ્પક વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે પથારીવશ છે, છતાં તમારી સાથે સલાહ કરવાને દરેક પ્રકારે તેઓ તૈયાર છે.’

દૂતને નન્દનાં આ વચનોમાં મગધના સત્તાધીશની નબળાઈ જણાઈ. મગધનો સર્વતંત્રસ્વતંત્ર ગણાતો સમ્રાટ આટલો નરમ બની જવાબ આપશે, એ એની કલ્પનામાં ન હતું. એણે જોયું કે, કલ્પકના નામે સમય કાઢવાની આ એક તરકીબ છે, હમન અજમાવ્યા વિના કોઈ રીતે કાર્યસિદ્ધિ નથી એમ ચખરાક દૂતે તે વેળા પાણી માપી લીધું.

‘હું અમારા માલીકોને પૂછી જોઉં’ કહી તેણે ઘોડો ઢોડાવી મૂક્યો. બીજી જ પળે સમૂહ રાજ્યોની સેનાએ પાટલીપુત્રની ચોમેર ઘેરો ઘાલી નગરના લોકોનો વ્યવહાર મુશ્કેલીઓમાં મૂકી દીધો. નિહોંષ પ્રજાજનો દિનપ્રતિદિન આ રીતે આપત્તિના ઘેરા વમળમાં સપડાઈ ગયા.

મહારાજા નન્દે, નવાં પ્રધાનમંડળને આની સહામે જવાબ આપવાનો અદેશ આપ્યો. મહામાત્ય

વિશ્વગુપ્તે નકારમાં પોતાનો જવાબ પાઠવી દીધો. અને કહી દીધું કે, ‘અચાનક ઊભી થયેલી આ પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાને અમારી પાસે શક્તિ બલકે સામર્થ્ય નથી.’ નન્દની કલ્પનામાં ન હતો તે જવાબ નન્દ અત્યારે સાંજળી રહ્યો.

મગધના સમ્રાટને અત્યારે પોતાનો બુદ્ધિશાલી મહામાત્ય કલ્પક યાદ આવ્યો. તેની બન્ને આંખોમાંથી આંસુની ગંગા-યમુના વહેતી થઈ. તે મહામાત્યની બુદ્ધિ, વફાદારી અને પરાક્રમની શોયંભરી કારકીર્દીનાં સંસ્મરણે તેનાં હૃદયની દીલને આગના તણખાની જેમ દાહ દેવા લાગ્યાં. પોતે જાતે કારાવાસની કાળી કેટડીમાં કલ્પકને મળવા આવ્યો. એણે ત્યાં જોયું તો જિંદગીની છેલ્લી ઘડિઓમાં પણ મૃત્યુની રહામે હિમ્મતભરી બાથો ભરતો મહામંત્રી પ્રસન્નતાપૂર્વક જીવી રહ્યો હતો.

મગધનો સમ્રાટ, કલ્પકને નમી પડ્યો. હાઠપીંજરશ્યા મંત્રીનાં દેહમાં આત્માના અણખૂટ ધૈર્યનું દર્શન થતાં નન્દનાં હૈયામાં મંત્રીશ્વર પ્રત્યેનો સદ્ભાવ વધતો ગયો. સમ્રાટ છતાં સેવકની જેમ એ લજ્જાથી ધરતી રહામું જોઈ રહ્યો. કલ્પકની સજ્જનતા, સહૃદયતા અને સાધુતા પ્રત્યે એને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. થોડીવારનાં મોન પછી એણે પોતાની વાચા ખોલી.

‘ઠંડાલા મહામાત્ય ! મગધના સર્વસત્તાધીશની કે મગધના સામ્રાજ્યની લાજ રાખવાને આજે હું તમારી પાસે ભીખ માંગવા આવ્યો છું. ગઈ કાલ

સુધીના પરસ્પરના વેર-ઝેર ભૂલી, મગધના દુશ્મનોની સ્થામે ઊભા રહેવાને તૈયાર થવાની સ્થિતિ આપણે માટે આજની ઘડિયે અનિવાર્ય બની છે.’

‘મારા મંત્રીશ્વર ! તમારા પર અમે અન્યાયોની ભડમાર ઝડીએા વરસાવી છે. એ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત અત્યારે અમે લોગવી રહ્યા છીએ. મગધની સત્તા સ્થામે ગણરાજ્યોએ આને ઉઘાડે છોગે બળવો ઉઠાવ્યો છે. તમારા જેવા મહાન પુણ્યવાન મંત્રીના આત્મબલ પર હજી અમને વિશ્વાસ છે કે અમે અમારી સત્તાના ડગમગતા સિંહાસનને અચલ બનાવી મગધના રાજ્યતખ્ત પર નંદવંશનો વિજયધ્વજ ફરકાવી શકીશું.’

કલ્પકની સજ્જનતા, પોતાના માલીકની પાસેથી આ શબ્દો સાંભળતાં અકળાઈ ઉઠી. ક્ષણભર એના માથા પર જાણે વીજળી પસાર થતી હોય એમ એ મૂઠ બની શૂન્ય થઈ ગયો. એ ઊઠ્યો, શબ્દોમાં પવંત ફાડી નાંખે તેટલું શૌર્ય હતું, વાણીના પ્રવાહે વિદ્યુતશક્તિને થંભાવી દીધી. એની શબ્દમંગામાં હૃદયનો આચો સેવકભાવ અને સ્વામિનું વાત્સલ્ય ઉભરાતું હતું.

એ શબ્દોમાં એણે કહી દીધું, ‘રાજન ! મગધના સમ્રાટની સેવા એ મારું જીવનવ્રત હતું અને છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવ જેવા તારક પરમાત્માનો સેવક ગણાતો કલ્પક લોહીના એકે એક છેલ્લા બિન્દુ સુધી મગધના

સામ્રાજ્યને વફાદાર રહેશે હુન્યવી કોઈપણ સ્વાર્થો કલ્પકની વફાદારીને આડે ઠઠિ આંખ્યા નથી અને આવશે નહિ એ માટે આપ નિશ્ચિન્ત રહેશો !

૬

ખીજા દિવસની સહવારથી વાતાવરણ બદલાઈ ગયું.

મહામાત્યની સાથે મહારાજા, પાટલીપુત્રના ચૌરે ચોટે ફરી વલ્યાં, નગર નાયકો મહામાત્યને જોઈ સ્વસ્થ થયા. પ્રજા પોતાના હુઃખોને ભૂલી ગઈ. નગરનાં વાતાવરણમાં અણુધાર્યો પલટો આવ્યો. પ્રકાશનાં તેજસ્વી કીરણોની જેમ મહામંત્રીશ્વરનાં આગમનથી નગરજનોનાં હૈયા આનન્દથી ભરાઈ ગયા. અધીરાઈ શોક અને શૂન્યતાનું અંધકાર ઘેરું વાદળ વિખેરાઈ ગયું.

ગઠપર ચઢી, મંત્રીશ્વરે નગરને ઘેરાઈ રહેલા ગણરાજ્યોના સૈન્યોને જોઈ લીધા. સમાધાનીનો સંદેશ જાતે પાઠવ્યો. રાજ્યના અધિકારીઓએ મંત્રીશ્વરના નામે સુલેહનો શ્રવેત વાવટો આકાશમાં ફરકતો કરી દીધો. ગણરાજ્યોના પ્રતિનિધિઓએ આ બધું જોઈ લીધું. નિશ્ચંક લોહી રેડવા કરતાં મગધની સત્તાને એની નબળાઈ ને ટાણે સુલેહના હાથથી આંખી જોવામાં એ લોકોએ પોતાનું ડહાપણ માન્યું.

ગણરાજ્યોનો મુખ્ય સેનાધિપતિ ભદ્રવીય, આ તકનો ઉપયોગ કરવામાં સાવધ હતો. એણે પ્રતિનિધિ મંડળને કહી દીધું ‘વાટાઘાટથી જો આ બધું પતીજતું હોય તો આપણા સૈનિકોના લોહીની નદી આ ભૂમિપર શામાટે વહેતી કરવી.’ સૌ એકમત થયા. ગરમ અને નરમ બન્ને દળોના નાયકોએ ભદ્રવીયને મહામાત્ય કલ્પ-

કની સાથે વાટાઘાટો કરવાને પોતાની અનુમતિ આપી. મહામાત્ય કલ્પકે, પૂર્ણ તૈયારી પૂર્વક નગરનું સુખ્યદ્વાર ખોલ્યું. ભદ્રવીર્ય નગરમાં આવ્યો. મંત્રીશ્વરની અદ્ભૂત પ્રતિભા, ભવ્ય લલાટ અને દેવાંશી તેજ ભેઠ એ સહસા નમી પડ્યો.

મંત્રીશ્વરે પોતાની ખાબુમાં બેસાડી એ યુવાન સેનાધિપતિનો સત્કાર કર્યો. ભદ્રવીર્યની અક્ષરતા ઓગળતી ગઈ. પરસ્પરના પ્રેમનું વાતાવરણ ત્યાં સર્જાતું થયું. હિંસાની પાશવીવૃત્તિની રહામે જૈન મહામાત્ય કલ્પકની નિર્દોષ અહિંસકતાનો વિજય થયો.

‘ભાઈ ભદ્રવીર્ય!’ નરમાશથી મંત્રીશ્વરે પોતાની વાણીને જખાન આપી. ‘તમે ગણરાજ્યો ભલે માનતા હો કે મગધની સત્તાનું પરિબલ ખૂટી ગયું છે. પણ એ તમારી ભ્રમણા છે.’ મંત્રણા માટે મગધની આતુરતાનું કારણ સ્પષ્ટ કરતાં કલ્પકે પોતાની ઢબે ચોખવટ કરી.

‘મહારાજા નન્દ અને હું માનીએ છીએ કે, હિંસાથી જગત જીતી શકાય છે એ નયું’ અજ્ઞાન છે. સત્તાવાદ કે સામ્રાજ્યની ભૂખ પાપો જન્માવી, સમસ્ત સંસારને પાપી બનાવે છે. આથી જ અમને સત્તાની ભૂખ કે લોભ હવે તલમાત્ર રહ્યો નથી. અમારો ધર્મ સિદ્ધાન્ત; ‘સત્તા કે સમૃદ્ધિ પુણ્યબલથી પ્રાપ્તવ્ય છે.’—એમ અમને સ્હમભાવે છે, આથી એની ખાતર લાખો કરોડો યા અખોની સંખ્યાના નિર્દોષ માનવોનો રક્ત સંહાર કરી શોષીતનો સાગર ઉભો કરવો એ મારે મન ભયંકર અન્યાય અને અધર્મ છે. શક્તિનો દુન્ય-

ય છે. ' બોલતા બોલતા મંત્રીશ્વરની પ્રોઠકાયા કંપી ઉઠી. મહાલયની અલેધ દિવાલો શૂન્ય બની આ બધું જાણે સાંભળતી હતી.

ફરી મંત્રીશ્વરની વાણીનો ગંગાપ્રવાહ વહેતો થયો.

‘ સેનાધિપતિ ! તમારા જેવા યુવાનો ગણરાજ્યોના સાચા દીવાઓ છે. તમારી શક્તિઓ જગતના કલ્યાણમાર્ગે પ્રકશ પાથરવામાં રેડજો ! હિંસા, ઈર્ષ્યા, વૈર અને વૈમનસ્યનાં પાપોના બીષણુ અંધકારને ઉલેચીનાંખી, અહિંસાના ધમ્યં-માર્ગે સંસારની પ્રજાને દોરવણી આપવી એમાં જ તમારી લોહીનાં ઉષ્ણ બિન્દુઓથી થનગનતી યુવાનીનું સાથંકય છે ’ વયોવૃદ્ધ કલ્પકનું જદ્દઈ વ્યક્તિત્વ, સેનાધિપતિનાં આત્માની આરપાર અસર પાડી ગયું.

મંત્રીશ્વરે ફરી કહ્યું: મારા બહાલા ભદ્ર ! તમારા માટે બે માર્ગો હાલ ઉભા છે. એક રક્તપાતનો અને બીજો અહિંસાનો પહેલા માર્ગને કાયરોએ-આત્મસામથ્યંહીન નિર્બલ માનવોએ અજમાવી, સંસારના સ્વાર્થોને સળગાવી મૂકી, કાયમી શાન્તિના શ્વાસોશ્વાસ રૂંધી નાંખ્યા છે. અને જગતને કેવળ નિર્માલ્ય અને શસ્ત્રજીવી બનાવ્યું છે. પરિણામે નરમેધનો અત્યાચાર આ દ્વારા સરળય છે. બીજો માર્ગ નિર્ભયતાનો છે. સરળતા પૂર્વક સત્તા કે સમૃદ્ધિના ત્યાગ દ્વારા જગતના માનવોની સુપુત્ર માનવતા જગાડી એને શાન્તિનાં શાશ્વત પંથ પર આ માર્ગે ધીરે કહમે દોરે છે. વિશ્વાસ, આત્મ-સંતોષ અને શાન્તિના આત્મતેજનો સાક્ષાત્કાર આ માર્ગે અહંજ પ્રાપ્તવ્ય છે.’

‘ મગધના સર્વસત્તાધીશ મહારાજા નન્દ તરફથી તેના એકના એક પ્રતિનીધિ તરીકે, બીજો માર્ગ મેં સ્વીકાર્યો છે, તે માર્ગે મગધની સત્તાનું સંચાલન થઈ શકે તે જોવાને હું આતુર છું, આ માટે જ મેં તમને મારા સમાન ભાગીદાર માની અહિં બહુમાનપૂર્વક આમંત્ર્ય છે. ’

મંત્રીશ્વરની વાણીનું તેજ ચોમેર પ્રકાશ પાથરતું ગયું. શૂન્યની જેમ ભદ્રવીય આ બધું સાંભળતો રહ્યો. એના જીવનમાં આ બધું એને પહેલા-બેલા સાંભળવા મળ્યું. આત્માને ધન્ય માનતો તે હજી મગધના આ મહાન મુસ્તદી મંત્રીને જોતો જ રહ્યો.

‘ સેનાધિપતિ ! મગધની સત્તાની સાથે કાયમી મુલેહ, શાંતિ અને વિશ્વાસ આ માર્ગે જળવાઈ રહેશે ! એ યાદ રાખજો કે, સમૂહરાજ્યો અને અમે સરખાજ છીએ: તમારા સ્વમાનના હક્કને પીળી નાંખવાનો અમને એધિકાર નથી એમ કરવાનું ઘમંડ પણ અમે રાખ્યું નથી. ’

‘ બાકી જે રક્તપાત દ્વારા અમારી પસંદી સત્તા ઝુંટવી લેવાની તમારી નેમ હોય તો તે માટે પણ અમે તૈયાર છીએ; અમારી પાસે સૈન્ય છે, તાકાત છે, અને ધનહનો કુમેર બંડાર પણ છે. અમે માનીએ છીએ કે, જે પુણ્યે ગઈકાલના નાપિત ગણાતા વેશ્યાપુત્ર નન્દને મગધનું પાયતખત આપ્યું તે પુણ્ય નન્દની સત્તાને સહાય કરવાને જીવંત છે. બોલો નિર્ણય કરી લ્યો ! ’

મહામંત્રીના શબ્દોમાંથી આગના તણખા ઝરતા રહ્યા. મોન તોડી સેનાધિપતિ ભદ્રવીયે કહી કીધું,

‘લડાઈ ખંધ કરી, અમે તમારા શરણે આવ્યા છીએ તમારા જેવા દેવપુરૂષ પર અમને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.’

સમાધાન થઈ ગયું: ભદ્રવીર્યે છાવણીમાં આવી યુદ્ધ ખંધ કરવાની જાહેરાત કરી, સૈન્યોને વિખેરી દીધા. બીજેજ દિવસે પાટલીપુત્રનો ઘેરો ઉઠાવી દીધો. તરતજ નગર ભયમુક્ત બન્યું. ભદ્રવીર્યના આ અત્યાનક હૃદય-પલ્તાથી ગણરાજ્યોમાં અરસપરસ વિશ્વાસ ખૂટી ગયો. સેનાધિપતિ પર દેશદ્રોહનો આરોપ વાતાવરણમાં વહેતો મૂકાયો, છતાં; સિંધ, સૌવીરનાં રાજ્યો ભદ્રવીર્ય પરના પોતાના વિશ્વાસ, શ્રદ્ધાથી યુદ્ધમાંથી ખસી ગયા. બીજાં નાના રાજ્યો નિર્જાળતાને કારણે બાગી છૂટ્યા: મગધની સત્તા પર ઝંઝુમતા ભયનાં વાદળો મંત્રીશ્વરના પુણ્ય તેજે આમ અત્યાનક વિખેરાઈ ગયાં.

આ રીતે જૈન મંત્રીશ્વર કલ્પકના અદ્ભૂત વ્યક્તિ-ત્વના બળથી, મહારાજા નન્દની સત્તા મગધના રાજ્ય સિંહાસન પર પુનઃ સ્થિર બની અને મહામંત્રીની સ્થાને કાવત્રાં કરનારાં તત્ત્વોને નન્દે, મગધની સ્ત્રીમાએ પરથી દૂર ધકેલી તેઓનાં પાપોને ઉઘાડાં કર્યાં. મગધદેશના વિશાલ રાજ્યતંત્રના વહીવટનો કલશ મહામાત્ય કલ્પકના શિર પર ફરી ગૌરવપૂર્વક ઢોળાયો. સાધુમૂર્તિ કલ્પકને એની હવે અપેક્ષા રહી ન હતી. રાજ્યનાં, દેશનાં કે જગતનાં સર્વ સંબંધોથી મુક્ત બની તે મહામંત્રીએ પોતાનું શેષ-જીવન શ્રી વીતરાગ ધર્મની આરાધનમાં પૂરું કર્યું.

અંતે સમાધિપૂર્વક મૃત્યુને પામી, ધર્માત્મા કલ્પક દેવલોક જાણી વિદાય થયા. ત્યારબાદ કલ્પકના વારસો મગધના મહામંત્રી પદે મહારાજાના હાથે અભિષિક્ત થયા. મગધની સર્વ સત્તાના વાહક તરીકે આ રીતે સાત-સાત સિંહાસનો સુધી જૈન મંત્રીશ્રવર કલ્પકની પેઢીઓએ મંત્રીશ્રવર પદ વફાદારીપૂર્વક જાળવી, જૈન ધર્મને દિપાવ્યો અને નન્દ વંશનો યશસ્વી વિજય દ્વજ, દેશ-પરદેશમાં દિગ્વિજય કરી બનાવ્યો.

વચ્ચે ત્રીજા નંદના વંશમાં થોડીક અથડામણ થઈ. તેના રાજ્યની સત્તાનું તંત્ર મહર્ષિ રથુલભદ્રજીના પિતા જૈન મંત્રીશ્રવર શકટાલના હાથમાં હતું. તે વેળા અસંતુષ્ટ માનવેની જાલેરણીથી નંદ ત્રીજો દેરવાઈ ગયો અને શકટાલમંત્રીને રાજ્યદ્રોહની ગંધથી અપમાનિત કર્યા. એ અપમાનિત મંત્રીશ્રવરે પોતાના કુટુંબની સલામતી માટે સ્વેચ્છાએ પ્રાણ ત્યજી દીધાં આ કાળ ચોધરીએ નન્દ વંશના સર્વ નાશનું પગરણ શરૂ થયું.

અપમાનિત પ્રાદ્યજી મંત્રીનું વેર પ્રાદ્યજી કુળના જૈન મંત્રીશ્રવર આણકચે, નન્દની વંશવેલને મગધના સિંહાસન પરથી ઉખેડીને નંદ નવમાના સત્તા કાલમાં લઈ લીધું અને ત્યારબાદ મગધના પાયતબ્દ પર ચન્દ્રગુપ્ત દ્વારા મૌર્યવંશની સત્તા સ્થપાઈ.

ચન્દ્રગુપ્ત પછી, બિન્દુસાર, અશોક, અને જૈન સમ્રાટ સંપ્રતિ-આ બધા મૌર્યવંશના મગધ સમ્રાટો ઇતિહાસના પાને આલેખાઈ ગયા. જેમ નંદવંશને મગધની સત્તા પર

સમૃદ્ધ કરનાર જૈન મંત્રીશ્વર કલ્પક હતા. તેજ રીતે મગધના પાયતખતપર મૌર્યવંશને સુસ્થિર કરનાર પ્રાદ્યશ્વકુળના જૈન મંત્રીશ્વર આણકય હતા.

જૈન ઇતિહાસની આ બધી પ્રમાણિક તવારીખો આપણને આજ સુધી આ રીતે મળી આવે છે. પ્રાદ્યશ્વકુળના જૈન મંત્રીશ્વર શ્રી કલ્પકની કથાનો આ ઇતિહાસ આપણને કહી જાય છે-એ પ્રકારનો અપૂર્વ ધર્મસંદેશ પાઠવી જાય છે કે, 'નિર્મળ સાધુતા, નિર્દોષ ધીરતા તેમજ અદ્ભુત આત્મસંતોષ' આ ત્રિશક્તિ જ જીવનની મહામૂલ્ય સંપત્તિ છે. કલ્પકનાં જીવનનો આ ટુંક ઇતિહાસ, આપણને આજ મહાન શક્તિઓનો પ્રભાવ સ્પષ્ટમંજવી જાય છે.

'વૈર, ઝેરથી જાનમૂલી બનેલી અને સંહારની આતશ-ખાજી રમવામાં જ સ્વાર્થ જોતી આજની સભ્ય ગણાતી માનવજાતે મંત્રીશ્વર કલ્પકના જીવનમાંથી આ બોધ-પાઠને ખુબ ચાદ કરી લેવાની જરૂર છે. તે વિના માનવ-કુળનો ઉદ્ધાર કેઈ રીતે શક્ય નથી. એ કદિભૂતવું જોઈએ નહિં.

જય હો મંત્રીશ્વર કલ્પકની નિર્મળ સાધુતાનો !

અમારાં પ્રકાશનો

પુબ્ધ ૧—શ્રી જૈન વિદ્યાર્થી અંથમાળાની પ્રથમ શ્રેણી:
પુસ્તિકા ૧૦; કિં. રૂ. ૧-૧૨-૦

પુબ્ધ ૨—નૂતન સજ્જાય સંગ્રહ: રૂ. ૦-૮-૦

પુબ્ધ ૩—શ્રી સિદ્ધહેમલધુવૃત્તિ: અવચૂરિ પરિષ્કાર સહિત;
સાત અધ્યાયના પ્રથમથી રૂ. ૧૭ ૮-૦ બરી ગ્રાહક બનો: પ્રથમ
અધ્યાય સંપૂર્ણ તૈયાર છે. કિં. રૂ. ૨-૮-૦; પ્રત્યેક પાઠની
છૂટક કિંમત રૂ. ૦-૧૦-૦ ગ્રાહકોને છપાય તેમ મોકલાય છે.

પુબ્ધ ૪—નૂતન ગર્હંલી સંગ્રહ ૦-૩-૦

પુબ્ધ ૫—શ્રી જૈન વિદ્યાર્થી અંથમાળાની બીજી શ્રેણીમાં
પુસ્તિકા ૧૦ આવશે; રૂ. ૨-૦-૦ બરી પ્રથમથી ગ્રાહક બનો,
ત્રીજી પુસ્તિકા 'The Theory of Karma' અંગ્રેજી છે.
બીજી છપાશે તેમ મોકલાવાશે (૧) સાધના (૨) હૃદયનાં તાર
(૪-૫) ધન્ય નારી (૬) મંત્રીશ્વર કલ્પક (૭) કેળવણીનો
રાહ.-છપાય છે.

પુબ્ધ ૬—શ્રી ગિરનાર તીર્થવિભૂષણ શ્રી નેમિજિનેશ્વર
પંચકલ્યાણક પૂજા (પ્રેક્ષમાં)

પુબ્ધ ૭—શ્રી બાળજીવન અંથાવળી: પ્રથમ શ્રેણીમાં વીશ
કથાનાં આવશે રૂ. ૨-૦-૦ બરી ગ્રાહક બનો (૧) શ્રી ઋષભદેવ
સ્વામી (૨) ભગવાન શ્રી નેમનાથ (૩) ટૂંકી ત્રણ વાર્તાઓ.

પુબ્ધ ૮—શ્રી ચૈત્યવંદન સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા ૦-૮-૦
(પો. ૧ આનો).

પુબ્ધ ૯—જૈન સમાજનો અભ્યુદય (પ્રેક્ષમાં)

પુબ્ધ ૧૦—નૂતન સ્તવનાવલી રૂ. ૦-૩-૦

પુબ્ધ ૧૧—વિધિ સમયદર્પણ-રૂ. ૦-૪-૦ પચીશના રૂ. ૬

પુબ્ધ ૧૨—શ્રી સક્લાહંત સ્તોત્ર સત્રીક રૂ. ૦-૬-૦

મંગાવો:—ઉમેદચંદ રાયચંદ; ગારીઆધાર